

Economische moraal

In vroeger tijden plachten er nog wel eens verhandelingen te verschijnen over de moraal in het economisch leven, of „de rol van de koopman uit zedekundig oogpunt beschouwd”. De economie als wetenschap maakt er zich tegenwoordig niet erg druk meer om. Het onderwerp heeft een inferieure status in het economisch denken, want het is „subjectief” bepaald, kan moeilijk gemeten worden en is geannexeerd door populaire schrijvers, die er goed mee uit de voeten kunnen in boekjes en artikelen over het zwarte-geldcircuit. Toch is het, lijkt mij, zonneklaar dat de economische moraliteit in het geding is en tot een groot punt in de economische politiek uitgroeit. De omvang, frequentie, verscheidenheid en internationale verbreiding van de handelingen die wij in strijd met de economische moraal achten, zijn zo evident geworden dat hun betekenis niet meer door definitiekwesties of kwantitatieve vraagtekens kan worden ontkend. De economische misdaad omvat de kleine criminaliteit, die volgens de politie en warenhuisdirecties toeneemt en wellicht al 2 à 3% van het bruto nationaal produkt bedraagt. Van de BV's, die eind van de jaren zeventig meer dan driekwart van de vennootschappen en coöperatieve verenigingen uitmaakten, wordt nu 30 à 40% frauduleus geacht te zijn. Daarvan lijkt het grootste gedeelte welbewust met die bedoeling te zijn opgericht. Regelmatig zijn grote ondernemingen of lichamen in opspraak, nog frequenter zijn de malversaties bij fondsen, kassen en instellingen en veelverbreid het zwart werken, oplichten van de sociale zekerheid en de belastingen. Aan de andere kant van het spectrum, bij de grote misdaad, komen moord, ontvoering, afpersing, chantage e.d. nog niet zoveel voor dat ze ons niet meer opschrikken, maar het is er niet ver vanaf. Het verschijnsel doet zich voor van hoog tot laag, en in alle sectoren van de economie, inclusief die van de overheid.

De reacties op dit verlies van moraal lopen uiteen. Sommigen willen een behoorlijke vermindering van regels, wetten en voorschriften. De overheid moet inbinden. Bij deregulering valt er minder moraalverlies te constateren, want er is minder te ontduiken en te overtreden. Het probleem lost zich vanzelf op. Hoewel er veel spreekt voor deze noodzaak tot vermindering van de reguleringsintensiteit, en het verwante probleem van de hoge belastingen, lijkt het mij toch dat deze visie te optimistisch is. Er zijn te veel groepen die belang hebben bij de bestaande regels en die zullen zich verzetten. Bij hen voegen zich anderen die aanvankelijk er wat in zagen of er geen bezwaar tegen hadden, maar, naarmate zij zelf getroffen worden, de oppositie steunen. Een andere reactie behelst het voorpreken van de economie van het genoeg. Indien

men de mensen ervan kan overtuigen bescheidener te zijn in aspiraties en gedragingen, zal de moraal zich aanpassen. Het begin is er al; de recessie dwingt tot beperking van de vakantiebestedingen en prompt is het fietsen en kamperen in eigen land de gevierde wijze van vakantiehouden. Een mentaliteitsverandering moet het doen. Hoeveel sympathie men ook voor dit standpunt moge hebben, het werkt niet algemeen, is ook niet altijd uit maatschappelijk oogpunt positief.

De positivistische visie, reeds van oude signatuur (Aristoteles, recent Schumpeter), sluit hierop nauw aan. De groei van wetenschap en techniek zou wel specialisatie, innovatie en markttransacties bevorderen, maar tevens het kader waarin deze zich voltrekken, ondermijnen. De economische rationaliteit ondergraaft traditionele zeden, normen en gewoonten: de „crumbling walls” van het kapitalisme. Men komt er dan dichtbij de multinationale ondernemingen voor het verval van de moraal verantwoordelijk te stellen, want juist hun, de grenzen overschrijdende rationaliteit breekt norm en wet.

Veel van de problemen rond de economische moraal zijn inderdaad terug te voeren tot het bestaan van de moderne grootschalige organisaties, waarvan de multinationale onderneming er een is (naast de grootwinkelbedrijven, de sociale-verzekeringsorganisatie, „het” belastingapparaat e.d.). Moraal is namelijk vooral een individuele standpuntbepaling ten opzichte van het geheel van de gevestigde instellingen en de heersende gebruiken en zeden alsmede de daarin besloten strekking. Het is een waardebeoordeling van dat wat er is (en niet is, maar zou moeten zijn). Daarom is men voor of tegen, gelijk de boven omschreven reacties laten zien, en de keuze wordt vooral gemaakt door groepen, van ondernemerscoalities tot krakers en milieu-activisten. Daartussen bestaat geen consensus, zodat de lijfspreuk van Coornhert geldt: kiezen doet verliezen. Hoe groter en sneller de verandering in deze instituties, des te meer de keuzen zich opdringen en des te sneller en onzorgvuldiger zij worden gemaakt. Er is geen tijd voor onderzoek en bezinning. De volgende „nouveau” dient zich aan.

In de laatste kwart eeuw is zeer veel veranderd, mede door de enorme economische expansie. De grote (internationale) organisatie is daarvan het waarmerk geworden. Maar de waardering ervan loopt tussen de groepen sterk uiteen. De haat ertegen ter ener zijde stoelt op de veronderstelde wetmatigheid

van de grote organisatie en de door haar bepaalde samenleving. De geëxalteerde verering voor de grote organisatie van vele technocraten ter andere zijde laat evenmin ruimte voor vrijheid en moraliteit. Determinisme en moraal staan nu eenmaal met elkaar op gespannen voet, want de laatste veronderstelt vrijheid van keuzebepaling. Moraal telt slechts voor hen die de vrijheid koesteren.

De grote organisatie is echter een feit. De recessie heeft haar positie en status een zekere (heilzame) deuk gegeven, maar daarmee is zij niet verdwenen. Integendeel, haar groei gaat door. Uit een recent onderzoek bleek dat van de tweehonderd grootste Nederlandse ondernemingen in de niet-financiële sector er niet minder dan 160 de status van multinationale onderneming hebben bereikt, waarvan er 98 in Nederlands bezit zijn en 62 in buitenlandse handen. Sinds 1970 is sprake van een grote toename in de multinationalisatie van de Nederlandse economie.

De opgave voor de grote organisatie in de toekomst is het de vrijheid binnen de organisatie zodanig te combineren met verantwoordelijkheid dat een spontane prestatiedrang ontstaat. Want tegenover iedereen die daarvan niet wil weten, moet overeind worden gehouden dat de economie slechts functioneert door het verrichten van een dienst voor een ander. In het prestatiebeginsel treffen economie en moraal elkaar (overigens niet alleen daar). Anderzijds is de grote organisatie het domein van de „free riders”. Dit is zowel erbinnen als erbuiten tijdens de langdurige welvaarts-groei schromelijk verwaarloosd. Telkens blijkt de economische criminaliteit van de hoogste regionen tot de laagste dimensies te floreren dank zij het gebrek aan controles: „de gelegenheid maakt de dief”.

Moraal is in de eerste plaats persoonlijk bepaald, de samenlevingsmoraal is hopeloos verbrokken. Toch kan de economie niet zonder. Anders worden geen keuzen gemaakt en slaat de stagnatie toe. Deregulering, bescheidener aspiraties, meer controle, herstructurering, het kan alles helpen mits de grondregel in ere wordt gehouden: verdienenvolgt uit dienstverlening.

H. W. de Jong